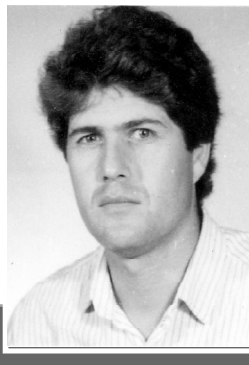

Гл. ас. Георги Кънев

Геолого-географски факултет
СУ „Св. Кл. Охридски“

Г. Кънев е завършил география (катедра „Геоморфология и картография“ на ГГФ) в СУ. Бил е научен сътрудник в Географския институт – БАН, а от 1987 г. е избран за асистент в ГГФ (по дисциплините „Обща геоморфология“, „Геоморфология на България“ и „Приложна геоморфология“). От 1999 г. води факултативно „Техногенна геоморфология“. Автор е на научни статии в областта на динамичната, техногенната и екологичната геоморфология. Съставител е на „Кратък терминологичен речник по геоморфология“. Съавтор е на поредица учебни географски атласи за основното и средното училища.

ЕСТЕТИКАТА НА РЕЛЕФА – ЧАСТ ОТ ГЕОГРАФСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ И РЕСУРС ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ

Основната цел на статията са особеностите на естетическите качества на релефа, тяхното място в географското образование и оценката им като ресурс за развитие на регионалния и локален отдиш и туризъм. Разглежда се и значението им при регионалното планиране и устойчиво развитие.

Древните гърци са виждали в природата хармоничен космос, зрелище на разумния, естетически привлекателен природен свят. Те са смятали, че най-силни естетически преживявания предизвикват произведенията на изкуството. Сега, в началото на XXI в., областта на прекрасното, на естетическото отношение към света, е осезаемо разширена. Съвременният човек все по-често възприема природата не само като на средство за разнообразяване на потребностите си, но и като на духовна ценност, важна за жизнената му дейност, като особен вид терапия чрез великолепните гледки, пейзажи и уникални релефи, които дават сили и зареждат с много положителна енергия.

За необходимостта от научни изследвания на естетичните свойства на природата като цяло, и на отделните нейни компоненти, Алфред Хетнер пише още в началото на XX в. (Гетнер, 1930). Той предлага това направление да се нарече **естетична география**. През 1922 г. руският географ И. Гладцин обобщава, че „географията комбинира и композира елементите от всички науки за природата в единна симфония, в един пейзаж-ландшафт“ (Борсук и др. 2002). Според него, една от задачите на географията като наука, е „да улови и разкрие душата на този пейзаж, да изучи музиката и хармонизиращото му начало“. По-късно, през 1928 г. В. Семьонов Тянь-Шански пише: „Художественият пейзаж има колосално, водещо значение за географската наука, тъй като тя се основава на отделните впечатления и цялата е пропита от тях“ (Эрин-

гис и др. 1975). Като част от пейзажа и от гледната точка на потребителя-субект, релефът е най-важният елемент, компонент на визуалното възприятие. Той определя цялостния облик на пейзажа и се приема за ядро на композицията му. Като гледат, съзерцават и възприемат формите на релефа, хората изпитват определени емоции, които въздействат върху живота и здравето им.

Човекът е основоположник и управляващ елемент в сложната природно-социална геосистема на настоящето. Развитие на регионалния и локалния отдиш и туризъм през последните години се съгответства със стремеж към изучаване на естетичните и научно-познавателните качества на релефа. Интересът се поражда от необходимостта от обективно определяне на качествата на формените комплекси, на тяхната социална и икономическа значимост в аспекта на устойчивото развитие на различните териториално-административни единици.

Възприемането на съвременния релеф като главен пространствен ресурс служи за връзка между различните природно-хуманитарни направления в географията. Разкриването и оценката на влиянието на визуалните и естетичните качества на релефа и на неговите елементи върху психо-емоционалното състояние на човека и комфортността на отдиха е един от новите аспекти на изследване в географията. Така съвременните социално-икономически условия породжат ново направление в геоморфологията – **естетичната геоморфология**. Според Тимофеев и други (1999), Лихачева и други (2003, 2004) „естетичната геоморфология изучава естетичните свойства на релефа на земната повърхност, разкрива, класифицира и оценява прекрасното в релефа,

разкрива влиянието на морфоложките ландшафти върху културата и здравето на човека, върху неговия емоционален дух и творчество." В този аспект естетиката на релефа има пряко отношение към различните рекреационни дейности.

Сложното място на географията в системата на науките ѝ отнежда особена роля в отношението към природната естетика. Съвсем логично е географията, като наука, която свързва природните, хуманитарните и техническите направления на познанието, да изпълнява задачата за формиране на умения за чувствени възприятия на природата. Процесът на възпитание на младото поколение започва още от прогимназиалните класове. Днес търсенето и умението да се откриват красотата и живописността на различните формени комплекси, да се изучават методите, техниките и способите за тяхното естетично възприятие и оценка, както и възпитанието да се опазва и съхранява тази красота, се приемат и като важна част от обучението по география.

Естетиката в географията има тясна връзка с психологията, с чувственото познание, с чувственото възприятие, с психологията на творчеството и др. Тя е много близка със социологията, с анализа на аудиторията, с етиката и с педагогиката. Търсенето на естетичните качества на релефа, на духовното в него, а не на материалното, сближава географията и естетичната геоморфология с психологията и психофизиката, с философията, изкуството, етиката и с проблемите за съхраняване на природното и културно наследство. Всичко това илюстрира различните междупредметни връзки, които могат да се развият и усъвършенстват в процеса на обучение.

Функционалността на формите на релефа, като обекти на чувствено възприятие, са интуитивно разпознати още от далечни времена. Необичайните форми на релефа имат своеобразно пространствено положение и често са култови места. Мястото на заселване освен, че осигурява възможност за защита и оцеляване, притежава и свойството да въздейства върху съзнанието. Емоционалното отношение към природните явления, в това число и към различните форми и формени комплекси, се изразява в

определено преживяване, възхищение от видяното, от прекрасното, удоволствие от красотата, наслада от приятния външен вид, страх от неизвестното, преклонение и страхопочитание към гения на природата и пр.

Естетичното възприятие на релефа се отличава от научно-познавателното отношение, което се свързва с теоритичното опознаване на реалността и има до голяма степен абстрактен характер. Естетичните качества на релефа са съвкупност от признаци, които позволяват да се оцени състоянието на релефа, неговият външен вид или признаците, които определят достоинства или недостатъците на даден тип релеф от гледна точка на естетиката.

Красивият релеф е обективно-субективно понятие. Възприет като природен рекреационен ресурс, той включва обектите и явленията с природен и антропогенен произход, които притежават ценни психолого-естетични, медико-биологични или научно-познавателни признаци – качества, които могат да се използват за целите на отдиха и туризма. Определянето на уникалните геолого-геоморфоложки обекти, оценката и разкриването на естетичните им качества са важна и перспективна задача не само пред геоморфологията, но и пред местните органи за управление и специалистите от туристическия бранш. Състои се в откриване и показване на широката публика на хармонията между формите на организация на елементите на релефа и тяхната йерархична съподчиненост.

Структурата на морфоложките елементи, дълбочината на хоризонта в нея, симетрията, ритъмът, различеността, фракталността, изоморфизмът и други са тези опосредствено припознати и интуитивно, независимо от нас въздействащи ни параметри на релефа. В процеса на естетичното възприятие именно те генерират субективните представи за красивия релеф. Характеристики и качества като хармония, привлекателност и степен на естетичност, са пряко свързани с уникалните геолого-геоморфоложки творения на природата. Това са тесните и дълбоко всечените речни долини, ждрела, каньони, проломни участъци, отделни скални и земни скулптурни форми, фигури и комплекси, епи-, мезо- и хипокарстовите груп

пи от форми, глациалните формени комплекси във високите планини, бреговите форми и много други генетични типове релеф. В голяма част от случаите това са елементите на най-динамичния релеф, които от гледна точка на инженерната или екологичната геоморфология, невинаги са пригодни за стопанско усвояване. Тази, до голяма степен съвкупност от природни обекти, явяващи се природни условия, се явява ценен не само пространствен, но и социално-икономически ресурс, който може да осигури работа на много хора и да носи добри приходи.

Естетичното възприятие е много сложен емоционален процес, в който се съчават сензорните способности на субекта – вродени, интуитивни и придобити в процеса на възпитанието, образованието, социалното развитие и менталното самосъзнание. Освен това немаловажна роля играе асоциативният капацитет на всяка една особа личност.

* * *

За **географите-учители**, които формират основите на природната естетика, е изключително важен експедиционният опит, познаването на особеностите и богатството от релефни форми, личните впечатления и уменията да се –засилва и задържа вниманието при вглеждане във формите на релефа. Наред с възпитателната роля на географите, отдавна е доказано, че заедно с безусловно субективната индивидуалност на възприятието съществуват определени общочовешки критерии за естетична оценка. Те са еволюционно обусловени, възпитани от хармонията на самата природа и са иманентни за голямата част от хората. Особено място заема влиянието, което оказва пейзажът на родното място. Голямото природно разнообразие на територията на България, особено на южната и централна планинска част в известна степен "притъпява" възприятието за естетичните качества на релефа на родените и живеещи в тази част на страната хора. Те толкова са свикнали с разнообразните планинско-долинни формени комплекси, че не се впечатляват много от тях. В същото време тези хора носят в себе си едно естествено, заложено и възпитано от заобикалящата ги природа отношение към красивото. Те трудно си представят, че техните местни пейзажи могат да възбудят, да поразят различни чувства у хората, израсли и възприели естетичните качества на равнинните територии или тези на морския бряг.

Човек общува с обкръжаващия го свят чрез различните усещания, които се фиксират с органите на чувствата. Усещането много често е неосъзнат процес на контакт на човека със света. В основата на комплекса на усещането стои определена група от несвързани елементи на информация, получена от органите на чувствата и предадени по съответни

канални в мозъка на човека. Тази информация може да се фиксира в паметта на човека, но тя невинаги и веднага става предмет на специален анализ, мислене-размисъл и емоционално въздействие. От всичките видове сензорно възприятие за околната на човека среда, визуалното е доминиращо.

Външният облик, морфологията на релефа, неговата привлекателност, загадъчност, симетрия, особена осветеност и цвят през различните часове на деня и сезоните, колорита и хармонията между формата, големината и цвета, са част от качества, които определят естетиката на релефа. Централно място в нея заемат отделните форми или формените комплекси, които изграждат във възприятието завършени психични образи. Хармоничната цялостност на формите и формените комплекси, като: кокпитов карст, моголи, бархани, брегови арки, тесни и дълбоки заливи, полуострови и протоци, ждрела, каньони, вулкански апарати, карлинги, циркуси и трогови долини, ярданти и много други изтъква като главен критерий за оценка на техните естетични качества и достойнства. Успоредно с цялостното възприятие, с общия фон, човешкото око фиксира, оценява и възприема отделните композиционни възли и оси, кулисите, многопластовостта, дълбочинната перспектива, етажираността, сезонна-

та или денонощната аспективност и др. Различните обзорни площадки и обиколни маршрути на обектите позволяват да се представи многообразието от сложни съчетания между елементите на релефа, отделните форми и формените комплекси.

Типични примери в световен мащаб са геолого-геоморфоложките паметници, като: Гранд Каньон на река Колорадо, Ниагарският водопад, гейзерните полета на Йелоустон, вулканите на Хавайите и Средиземноморието, Девъл хил в Северна Америка, Айерс рок в Австралия, фиордите на Норвегия, барханите и барханните вериги на пясъчните пустини на Африка и Азия, глациалните комплекси на Алпите, Кавказ и Хималаите, „захарните глави“ в залива на Рио де Жанейро, тропичният куло- и кокпитов карст на островите Куба и Ямайка, ерозионният бедленд на Кападокия, травертиновите тераси на Памуккале и още много др. Информацията за тези обекти, които са типични примери за естетика на релефа, се съдържа в учебниците по география за основното училище, но разсъжденията върху тези качества са твърде оскъдни. Днес причудливите творения на природата са неразривно свързани с туризма и стопанското развитие на различните териториално-административни единици на света.

Вещото око на географите-учители лесно може да открие и да показва многобройни обекти в различни части на страната. Провеждането на екскурзии с учебна цел може да се превърне в интригуващо пътешествие, когато е свързано с откриване или преоткриване на нови и интересни обекти из родния край. Така се създават условия да се осъществи процесът на формиране на естетично възприятие на подраствашите. Съчетано с екологичното възпитание и опазването на природата, подобно начинание е важна стъпка по пътя към устойчивото развитие.

За разкриване на характерните особености на релефа, които могат да се използват както за естетично възпитание, така и като ресурси за развитие на отдиха и туризма и оттам за териториалното и социално-икономическо развитие, предлагаме набор от компоненти, елементи и характеристики на релефа. С тяхна помощ могат да бъдат оценявани формите на релефа и формените комплекси като обекти с различни по степен естетични качества.

Първият компонент за оценка е пространственият обхват на уникалния обект. Включва неговата големина, относителното превъзхождение, контрастността на релефа и дълбочината на перспективата – качества, които могат да окажат важно чувствено въздействие.

Вторият компонент засяга специфичния външен

облик, морфологията, която действа върху възприятието на индивида. Това са красивата и привлекателна външност, приятното и причудливото на вид, формата с нейните очертания, с хармонията на тонове и линии, с пълнотата и дълбочината на вътрешното съдържание. Всяка форма има свой специфичен външен вид, който веднага прави впечатление.

Третият компонент има времеви обхват и се свързва с устойчивостта на обекта в историческо време. Характеризира се с различна степен на съхраненост на качества му.

На четвърто място поставяме различните видове въздействия, които оказва обектът – пряко, съзнателно или подсъзнателно. Те са свързани със субективните усещания на хората. Всеки природен или природно-антропогенен обект има своя „душа“, своя аура, свое информационно поле, което го отличава от останалите. Чувственото възприятие може да бъде положително, отрицателно или неутрално.

На пето място са качества, свързани с въздействие върху въображението – наподобяване, аналогия с фигура или предмет, сложно съчетание или определена композиция от елементи, която може да е лесно или трудно разграничима, да е определена или неопределена и да създава възможност за проява на въображение и за откриване на нови съчетания от елементи и композиции, да задържа погледа и вниманието чрез характерни особености – цвят, форма, големина и др.

На шесто място поставяме възможността за съществуване на специфична смесица между реалното и нереалното, между уникалното и иреалното, между научното и екзотеричното.

Седми е емоционалният компонент, определящ чувствата, които обектът предизвиква у човека – възхищение и смирение пред гения на природата, вдъхновение, тъга, страх, възбуда, свян, вина и др.

Осмият оценен компонент свързваме с общите физикогеографски условия, които влияят върху общо-

то възприятие – това са особеностите на хидроклиматичните условия – метеорологичното време и проявата на различни явления като дъжд, вятър, снеговалеж, горещо, студено. Тук попадат и ландшафтните характеристики – липса или наличие на растителни и животински съобщества, уникалност, ендемичност, хармония или дисхармония с околния пейзаж. Включват се и геолого-геоморфоложките условия, които предопределят експозицията, осветеността и засенчването, наклоните на топографската повърхнина, както и условията, свързани с физическото натоварване на хората, необходими за достигане до обекта – надморската височина и относителното превишение.

Деветият компонент засяга публичната достъпност, която е подчинена на геолого-геоморфоложките особености, наличието и състоянието на пътищата и пътеките и на други транспортни съоръжения, степента на достъпност за различни категории хора – с увреждания, със заболявания и пр.

Десетият компонент включва потенциалната възможност за благоустройство на обекта, без да се влошават неговите естетични и екологични качества. Оценява се пригодността за изграждането на обзорни площадки, хеликоптерни площадки позволяващи поглед от въздуха и др., възможността за строителството на обори за животни и трасиране на ездитни маршрути, атракционни кътове, катерачни турове, рафтинг и други екстремни дейности.

Досега не е разработен въпросът за един от важните показатели, какъвто е привлекателността на територията, заложен в геоморфоложкия пейзажен подстъп-подход към обекта. Добавен като единадесети компонент, той засяга особените характеристики на обзорните точки и площадки, определянето на тяхното местоположение сред релефа, на степента на пешеходната им достъпност, на степента на дълбочината и ширината на хоризонта и други много важни за първите впечатления и за разкриването на естетиката на релефа показатели. Съобразяването с особеностите на топографията и трасирането на маршрутите за обход и обзор са една от най-важните задачи на ландшафтните проектантите и архитектите. От правилното построяване на тези възлови елементи в структурата на обектите до голяма степен зависи териториалната организация на гидовете на природните паметници и феномени. Привлекател-

ността, концентрирането на туристическите потоци към природните и националните паркове до голяма степен е подчинено на умението да се разкрият максимално стойностните качества на обектите, в т. ч. и естетичните качества на релефа.

Предложеният набор от компоненти може да се допълни с други елементи на ландшафта, които също въздействат върху естетичните възприятия на природата. Така се създават възможности за изработване на *оценъчна карта* на естетиката на релефа. Под формата на урок за практическа дейност учителите могат да намерят приложение на естетичната оценка на релефа при изпълнение на групов или индивидуален проект от учениците. По този начин оценъчната дейност придобива определени възпитателни и научно-образователни функции.

Белоградчишките скали, Лакатнишките скали, Ритлите, Побитите камъни, Мелнишките пирамиди, каменните гъби на Бели пласт, Зимзеленските скални пирамиди, Чудните мостове, долините на Ломовите и много други обекти, видни в различните часове на деня, от различни посоки и от различни места, предизвикват различни емоции. Широкият спектър от асоциативни усещания допълва чувственото възприятие и оказва рекреационно въздействие върху посетителите. Именно поради важното психофизично въздействие, което оказват, подобни обекти попадат сред природните забележителности на всяка конкретна територия. Това с особена сила важи за многобройните пещери и пещерни системи на страната.

Териториалните рекреационни комплекси, при които акцентът може да се постави и върху естетичното въздействие от възприятието на уникалните геолого-геоморфоложки особености, са изключително много на територията на страната, но потенциалът им не е разкрит напълно. Типичен пример е районът на Велинград в Западните Родопи. Познат е най-вече като балнеолечебен център, но в околностите му съществува и потенциал от геолого-геоморфоложки рекреационни ресурси, каквито са: Славееви скали, всеченият меандър Лакът и теснините в долината на

Чепинска река, пещерата Лепеница, палеонтологичният комплекс на Дорково и др. Околностите на гр. Кърджали в Източните Родопи със скалните пирамиди на Бели пласт и Зимзелен, скалните прозорци и фигури по долината на Боровица, "пещерата" Вулвата, Счупената планина, скалните твърдици на Астара и вулканогенният формен комплекс в съчетание с културно-историческите обекти като Татул и Перперикон също подсказват за наличието на голям потенциал за развитието на различни по вид рекреационни дейности.

Визуалните впечатления от геолого-геоморфоложките феномени представляват смес от видяното, от поднесената професионално любопитна или научно-познавателна информация, от очакваното като психична нагласа. Те определят формите на релефа като сборни обекти, които сумират всички чувствени усещания – от процеса на визуален контакт през био-физичното до емоционално-психичното състояние, влияещо върху възприятието на индивида. Качеството на зрението и осветеността, гладът, умората, физическото състояние, както и настроението повлияно от метеорологичните условия – студ, дъжд, горещина, буря – се съчетават с продължителността на пребиваване – бързо, спешно повикване, ограниченост във времето, и др. За формирането на добро впечатление от обекта влияние оказва и предидущият опит, предварителната информация, нагласата и очакването. Тук много важна е ролята на учителя по география като водач и познавач на природата. Добрият географ подготвя учениците за среща с красивото, непознатото и уникалното, предизвиква интерес към предстоящото събитие. Особено значение има възможността обектът да е видян предварително на снимка, в рекламна брошура или на електронен екран. Така първообразите могат да се извикват в съзнанието на индивида и да влияят върху нагласата му за естетично възприятие.

* * *

Разнообразието от природни геолого-геоморфоложки феномени с високи естетически качества на територията на България прави трудна тяхната инвентаризация, оценка и райониране. В същото време това е повече от наложително поради високата социално-икономическа значимост на тези обекти за локалното и регионалното териториално развитие. В това начинание учителите по география биха могли да заемат важно място като извършат изследователска дейност или разработят и защитят различни проекти по програмите за Европейско развитие.

Ландшафтите и пейзажите на нашето детство се явяват люлка на първичното естетично чувство. Японските деца между 6 и 16 годишна възраст по време на ваканциите пътуват много из страната. Показват им езера, водопади, планини, долини и паркове, като така запълват детското съзнание с естетични впечатления. Не е учудващо, че именно този народ се отличава с уменията да цени и съхранява красотата на природата, икономично и екологосъобразно да се отнася към своите естествени богатства. Добре ще е в обозримо бъдеще да последваме този положителен пример.

Литература

- Борсук, О., Д. Тимофеев. Памятники природы в рельефе. – Живописная Россия, ¹ 4, 2002, с. 2-5.
- Гетнер А. География. Ее история, сущность и методы. – Москва, ГИЗ 1930, 416 с.
- Лихачева Э., А. Кичигин., В. Палиенко, Д. Тимофеев. Свойства рельефа: экологические, инженерные, эстетические. – Геоморфология, ¹ 4, 2003, с. 33-39.
- Лихачева Э., Д. Тимофеев. Экологическая геоморфология. – М. Медиа-Пресс, 2004.
- Тимофеев Д., О. Борсук, Г. Уфимцев. – Геоморфология, ¹ 4, 1999, с. 3-10.
- Эрингис К., А. Будрюнас. Сущность и методика детального эколого-эстетического исследования пейзажей. – В: Экология и эстетика ландшафта, Вильнюс, Минтис, 1975.

Relief aesthetics as a part of Geographic Education and resource for sustainable development

G. Kanev

St. Kl. Ohridski University
Faculty of Geography and Geology

Summary

The article focuses on the characteristics of relief's aesthetic. It offers a unique assessment scheme of the relief's aesthetic qualities used as resource in tourism development. The article analyses the place and the significance of the geographical education in forming right attitude towards nature.